

Det liberale demokrati

af

Henning Kalsgaard Poulsen

Analyse af Francis Fukuyamas
*Historiens afslutning og det
sidste menneske* set i perspektiv
af Karl Raimund Poppers
*Historicismens elendighed og
Kritisk rationalisme*

Indholdsfortegnelse

Indledning og problemformulering	s. 3
Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske	s. 4
Karl Raimund Popper: Historicismens elendighed og Kritisk rationalisme	s. 8
Konklusion	s.10
Litteraturliste.	s.12

Indledning og problemformulering

I 1992 udkom murstensbogen "Historiens afslutning og det sidste menneske". Heri gør forfatteren, Francis Fukuyama, sig - på baggrund af sammenbruddet af de kommunistiske regimer i Østeuropa - tanker om, hvorvidt det liberale demokrati er styreformernes historiske slutpunkt og dermed den styreform, der er bedst til at imødekomme menneskets tre grundlæggende behov: begær, fornuft og anerkendelse. Fukuyamas konklusion er, at det liberale demokrati tilsyneladende faktisk er den styreform, der bedst tilgodeser ligevægten mellem de tre nævnte behov, selv om han ikke ser bort fra, at der kan være ting, der kan true det liberale demokrati - fordi der ikke gives nogen ideal-ligevægt mellem de tre behov.

Inspireret af Fukuyamas konklusion, vil jeg forsøge at besvare følgende spørgsmål: Hvorfor er det moderne demokrati tilsyneladende alle andre styreformers overlegne?

Jeg vil først analysere og vurdere Francis Fukuyamas bog "Historiens afslutning og det sidste menneske". Fukuyama lægger ikke skjul på - og argumenterer for - at historien er en fremadskridende proces, som derfor må forventes på et tidspunkt at nå sit ypperste - ikke sådan at forstå, at historiske begivenheder ophører med at indtræffe, men sådan at forstå, at de bedst mulige betingelser for tilgodeselse af menneskets behov til slut kan være til stede. Ligeledes argumenterer han også for, at det netop er de 3 førnævnte behov, der skal tilgodeses i idealsamfundet.

Som modvægt til Fukuyama vil jeg herefter inddrage Karl Popper. Hans syn på samfundsteorier er præget af en betydelig skepsis. Således vil han grundlæggende være uenig med Fukuyama i, at fremtiden kan forudsiges ved en fremskrivning af historien. Samfundshistorie kan efter Poppers opfattelse ikke betragtes på samme måde som naturvidenskaberne, hvor man kan opstille forholdsvis entydige teorier, der kan be- eller afkræftes - eller rettere, som kan afprøves med henblik på forsøg på at afkræfte dem. (Kun teorier, hvor det er muligt at gøre forsøg på falsificering, er efter Poppers mening egentlige videnskabelige teorier.) Samfundsudviklingen er alt for kompleks, til at der kan opstilles anvendelige almene teorier om, hvordan den vil opføre sig i fremtiden. Hvis der kan opstilles teorier, er de så almene, at de ikke kan anvendes til andet end netop almene konstateringer. Og hvis de ikke er meget almene, er det ikke muligt at forsøge falsificering, fordi der altid kan findes hjælpehypoteser til at forklare, hvorfor teorien lige netop i det efterprøvede tilfælde har vist sig ikke at gælde. At der ikke kan laves sammenhængende overordnede teorier om samfundsudviklingen, betyder dog ifølge Popper ikke, at det er ligegyldigt, hvordan samfundet styres. Det åbne samfund (demokrati) er af flere grunde - som jeg senere skal komme ind på - at foretrække frem for det lukkede (diktatur).

Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske

Fukuyama er amerikaner - af japansk afstamning. Han er tidligere departementschef i det amerikanske udenrigsministerium, og senere tilknyttet The Rand Corporation i Washington.

Som allerede fremhævet i min indledning, så er det liberale demokrati ifølge Fukuyama tilsyneladende historiens ypperste styreform. Inden jeg går dybere ind i en analyse af hans påstand, er det på sin plads at redegøre for, hvorfor det ikke blot er et enten liberalt eller demokratisk, men netop et både liberalt og demokratisk samfund, der er det bedste. Liberalisme og demokrati er adskilte begreber: *Politisk liberalisme kan defineres ... som en på lovgivning grundet styreform, der anerkender visse individuelle rettigheder (fx borgerlige, religiøse og politiske rettigheder) eller giver visse garantier mod regeringsindblanding. Demokrati er ... alle borgeres ret til at have andel i den politiske magt (fx stemmeret)*¹.

Man kan sagtens tænke sig et liberalt samfund, der styres diktatorisk, og hvor kun en udvalgt elite har indflydelse (stemmeret) - eller et demokratisk samfund, hvor borgerne har stemmeret, men som ikke beskytter individers og mindretals rettigheder. Derfor er det ifølge Fukuyama nødvendigt, at et samfund både er liberalt og demokratisk.

Men kan man overhovedet tale om, at historien udvikler sig hen mod en bedste styreform? Man kan jo meget vel tænke sig, at styreformer skifter som vinden blæser, eller at ændringerne sker cyklisk så styreformerne hele tiden vil skifte i et overordnet kredsløb, hvor diktaturer periodisk afløses af demokrati.

Hertil svarer Fukuyama, at udviklingen i naturvidenskaberne er en fremadskridende proces, som man vanskeligt kan argumentere for ikke er retningsbestemt "fremad". Og da samfundsudviklingen ubetvivleligt påvirkes kraftigt af de naturvidenskabelige landvindinger, så giver det mening at tale om, at samfundshistorien er retningsbestemt².

Det næste spørgsmål er så: Fører den moderne videnskabs mekanisme til det liberale demokrati?

Her kan Fukuyama ikke svare skråsikkert. Nogle argumenter taler for et ja til spørgsmålet.

1. Det liberale demokrati er bedst til at formidle komplekse net af modstridende interesser, som det moderne økonomi skaber, fx vedrørende miljøspørgsmål.
2. Et etpartisystem har en tendens til at degenerere.
3. Middelklassen forøges og forlanger politisk medbestemmelse.

Men andre argumenter peger i modsat retning, fx kan det være vanskeligt at gennemføre store (nødvendige) jordreformer demokratisk, fordi sådanne reformer griber ind i den private ejendomsret.

Fukuyama konkluderer, at det liberale demokrati er foreneligt med et modent industrisamfund, men at det ikke er en tvingende nødvendig styreform set i det lys³.

---

¹Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 62-63

²Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske kap. 7

³Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske, kap.10

Det bliver for omfattende her at gå dybere ind i Fukuyamas argumentation. Men han konkluderer, at menneskets begær driver dem til at udnytte de naturvidenskabelige fremskridt, men det behøver ikke føre frem til et liberalt demokrati. Og tilsvarende vælges demokratiet heller ikke af økonomiske grunde⁴. Der må altså være noget andet, der peger mod det liberale demokrati.

Og hvad er så dette andet?

Fukuyama peger på, at det (stabile) liberale demokrati blev grundlagt i England, USA og Canada i 1700-tallet. Det var kontraktfilosoffer som Hobbes og Lockes tanker, der kom til at danne hjørnesteinen i forfatningerne. Ifølge disse filosoffer var mennesket styret af begær og fornuft - og i en anselig udstrækning determineret. Men Fukuyama fremhæver, at Lockes liberalisme ikke er tilstrækkeligt dækkende for et moderne liberalt demokrati: *Stort set lige siden Lockes liberalisme blev formuleret har der sideløbende kunnet iagttages en vis utilpashed ved det samfund, der er blevet resultatet, og ved dette samfunds prototypiske skabning, borgeren ... Borgeren er selvisk, og det enkelte individs selviskhed har været det centrale ankepunkt, når det liberale samfund er blevet kritiseret*⁵.

I stedet foretrækker Fukuyama Hegels samfundsanalyser; Hegel, som Alexander Kojève fortolker ham. Ifølge Hegel-Kojève er mennesket ikke kun styret af begæret og fornuften, men i lige så høj grad af thymos, dvs. dets trang til anerkendelse. Thymos betyder, at borgeren på mange måde er et socialt og ikke-selvisk individ. Og i modsætning til hos Hobbes og Locke har mennesket en høj grad af indetermineret - med en *evne til at overvinde den animalske side af dets natur*⁶. Det er især menneskets thymos, som Fukuyama bruger som begrundelse for, at den retningsbestemte historie må ende i et liberalt demokrati.

Anerkendelsestrangen viser sig gennem følelser som vrede, skamfølelse og stolthed, og det har i historiens løb ført til mange krige og stridigheder menneskene imellem, hvor der er en besejrer og en eller flere besejrede. Vinderen får anerkendelse, mens taberen til gengæld for underkastelse undgår døden eller i det mindste yderligere overgreb. Nu kunne man jo hævde, at anerkendelsestrangen blot er en del af begærssiden i mennesket, men Fukuyama siger, at der i så fald vil være alt for mange menneskelige handlingsmønstre, der ikke lader sig forklare. Hvorfor arbejder nogle mennesker så meget, at de slet ikke når at nyde frugten af arbejdet, hvis ikke det skyldes trangen til anerkendelse? Hvorfor vil nogle menneske sætte livet på spil for en sag, når hårde fornuftskalkulationer og ønsket om tilfredsstillelse af et begær aldrig vil kunne forklare viljen til denne ultimative pris? Osv.

Hvorfor slutter historien så ikke med en styreform, der deler menneskeheden i herrer og slaver?

Fordi, siger Fukuyama, den anerkendelse en herre får fra en slave ikke er tilstrækkelig til at imødekomme thymos. Kun en anerkendelse, der kommer fra en ligeværdig partner, er fyldestgørende. Vi kender det fra os selv. Det er bedre at få anerkendelse fra mennesker, vi respekterer, end fra personer, vi ikke regner for noget.

Problemet i menneskeheds historie kan i en vis forstand forstås som en søgen efter en

---

⁴Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 152

⁵Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 162-163

⁶Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 167

*måde, hvorpå både herrers og slavers anerkendelsestrang kan tilfredsstilles, på gensidig og lige basis*⁷.

Inden vi går videre, må vi lige gøre et kort ophold for at lave følgende opdeling af thymos:

- Megalothymia: trangen til at blive anerkendt som bedre end andre.
- Isothymia: trangen til at blive anerkendt på lige fod med andre.

Begge typer anerkendelsestrang er i en vis udstrækning tilstede i et menneske.

Hvordan er forholdet mellem megalothymia og isothymia? Hvordan kan et samfund imødekomme borgernes tilfredsstillelse af de to typer anerkendelse?

En overdreven megalothymia hos en stats ledere kan føre staten ud i meningsløse krige. Af nutidige eksempler kan nævnes Saddam Hussein i Irak og Milosovich i Jugoslavien. Ifølge Fukuyama kan dette hindres ved at lade lederen begrænse af stærke institutionelle og politiske kræfter, så lederen er tvunget til at være statens tjener og ikke dets herre⁸. Et liberalt demokrati er således et værn mod den slags ledere. Det giver også borgere med et overdrevent megalothymia mulighed for at få afløb gennem en karriere i erhvervslivet, hvor muligheden for at "besejre" sine modstandere er til stede - eller i fx sportsverdenen, hvor det er legitimt at vinde om ikke andet så dog symbolske sejre.

En overdreven isothymia giver sig udslag i en kraftig lighedsideologi, hvor ingen må overgå andre. Fukuyama nævner til eksempel, at ønsket om at give handicappede lige værdighed med andre har givet sig udslag i, at adgangen til offentlige bygninger skal være handicapvenlige, men man kan i nogle tilfælde godt give handicappede adgang billigere ad en bagindgang end ad fordøren. Men en sådan løsning fravælges, fordi den støder den handicappedes værdighed. Et dansk eksempel - som Fukuyama af gode grunde ikke nævner i sin bog - er da en daværende dansk socialdemokratisk undervisningsminister sagde, at "det, som ikke alle kan lære i skolen, det skal ingen lære". En overdreven hensyntagen til isothymia vil medføre en indskrænkning af den enkeltes rettighed i lighedens navn.

Det samfund, der kan tøjle megalothymia og imødekomme isothymia i en passende ligevægt, udgør efter Fukuyamas mening historiens afslutning. Og det samfund er netop det liberale demokrati.

Fukuyamas argumentation for, hvorfor thymos er en afgørende faktor i samfundsudviklingen, og hvorfor den har en tendens til at pege frem mod det liberale demokrati, er efter min vurdering ganske solid, tankevækkende og interessant. Derimod synes jeg, hans forsøg på empirisk at verificere sin påstand med eksempler fra historien står noget svagere. Hvorfor udvikler nogle samfund tilsyneladende smertefrit liberale demokratier, mens andre får adskillige tilbagefald til autoritære styreformer? Fukuyama forklarer det fx med atavisme og med, at følgende kan være til hinder for demokratiseringen:

1. En stærk nationalisme, en uhomogen etnicitet med en deraf følgende manglende enhedsfølelse.
2. Manglende religiøs sekularisering.
3. Manglende egalitet pga. stærk klasseopdeling med udpræget herre-slaveforhold

---

⁷Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s.170

⁸Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 204

4. Manglende autonomt "ansvar", dvs. en stærk grad af centralisering⁹.

Jeg skal ikke her fremføre de eksempler og forklaringer Fukuyama giver. Blot vil jeg sige, at alle disse undtagelser (og en del flere) efter min opfattelse svækker argumentationen. Popper (se senere) ville utvivlsomt se alle disse undtagelser eller hjælpehypoteser som et bevis på, at Fukuyamas påstand er uvidenskabelig - og jeg har tendens til at mene det samme.

Et andet kritikpunkt kunne være, at historiens udvikling formodentlig farver med en så bred pensel, at der skal mere end en udvikling over få år til at se en tendens. For blot 15 år siden kunne vi "med gysen i stemmen?" konstatere, at der aldrig var en stat, der én gang var blevet kommunistisk, der igen var blevet demokratisk. Kunne vi da have brugt det som bevis for, at kommunismen var mere duelig end demokratiet. Nej! Det har de seneste få år jo bevist. Desværre har samfundsteorier - denne inklusive - en tendens til lidt for hastigt på et for spinkelt empirisk grundlag at komme med håndfaste forudsigelser.

Retfærdigvis skal siges, at Fukuyama er forsigtig i sin påstand. Man kan sige, at han med den nuværende viden "sandsynliggør", at historiens slutning er indtruffet, men han er ikke bleg for at erkende, at fremtiden kan komme til at se anderledes ud. Samfundsudviklingen er dynamisk, og det liberale demokrati kan trues fra både højre og venstre.

Truslen fra venstre: Her fremhæver Fukuyama, at en for overdreven dyrkelse af isothymia på længere sigt kan underminere samfundet, fordi de individuelle rettigheder derved indskrænkes og relativismen fremmes. Fukuyama siger ... *Relativismen må i sidste ende underminere også de demokratiske og tolerante værdier*¹⁰.

Truslen fra højre: Her henviser Fukuyama til Nietzsche, der ser demokratiets undertvingelse af megalothymia som en degeneration af mennesket, der ikke i længden kan leve uden stolthed og kamp. Fukuyama erkender, at ... *Faktisk hviler demokratiets langsigtede sundhed og stabilitet på antallet og kvaliteten af de afløbsmuligheder for megalothymia, der står til rådighed for dets borgere*¹¹.

Fukuyamas konklusion er, at svaret på spørgsmålet om, hvorvidt det liberale demokrati vitterlig er historiens slutning, i høj grad vil afhænge af, om det liberale demokrati er i stand til at tøjle megalothymia og isothymia, fordi alle ikke kan tilfredsstilles - heller ikke i demokratiet¹².

Men Fukuyama hævder, at selv om det liberale demokrati skulle vise sig ikke at være den bedste styreform, så har vi i hvert fald målestokken, der kan fortælle os, hvilket styre der er bedst - nemlig det styre der er bedst til samtidig at tilfredsstille menneskets fornuft, begær og thymos.

Inden jeg drager en endelig konklusion af min analyse, vil jeg inddrage Karl Popper.

---

⁹Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 231-232

¹⁰Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 344

¹¹Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 329

¹²Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske s. 346

Karl Raimund Popper (1902-1992): Historicismens elendighed og Kritisk rationalisme

Karl Popper er en østrigsk-engelsk filosof.

Jeg vil her inddrage to sider af Poppers tænkning, nemlig

- hans afvisning af, at man kan forudsige samfundsudviklingen med en videnskabelig teori
- hans anvisning af, hvordan man får den bedste samfundsudvikling

I sin bog "Historicismens elendighed" argumenterer Popper for, at der - i modsætning til hvad visse samfundsteoretikere siger - ikke findes et mønster i historien. Med andre ord kan man ikke opstille teorier om, hvordan idealsamfundet ser ud. Popper fremfører, at samfundsudviklingen er alt for kompleks til at kunne beskrives på sammen måde som naturvidenskaben. Han stiller det krav, at det skal være muligt at efterprøve en teori, ja, at det skal være muligt at kunne afvise en teori, for at man kan tale om videnskabelighed.

I naturvidenskaberne drives udviklingen frem af forskere, der opstiller teorier, som så efterprøves med forsøg på en sådan måde, at man gør alt for at finde teoriens svaghed. Målet er - ved at falsificere teorien - at få opstillet en ny teori, der er endnu mere dækkende end den første.

Popper siger således, at det er en teoris falsificerbarhed frem for dens verificerbarhed, der gør den videnskabelig. *Falsificerbarhedsprincippet siger, at et udsagn eller systemer af udsagn for at være videnskabelige må være i stand til at være i modstrid med mulige eller tænkelige iagttagelser*¹³. Man vil aldrig kunne bevise, at en teori er fuldt dækkende i ethvert tilfælde - alene af den grund, at man ikke kan afprøve den i enhver situation. Påstanden "alle svaner er hvide" vil aldrig kunne bevises, fordi man jo ikke kan vide, om man har observeret alle svaner.

Popper fremfører, at den måde at arbejde på ikke finder sted blandt historicister (= folk, der tillægger historien en objektiv mening knyttet til en bestemt udviklingsmæssighed, der, hvis man kender den, muliggør forudsigelse af historiens gang¹⁴). Tværtimod vil disse ved enhver empirisk påvisning af en teoris fejlbarlighed blot som modargument opstille hjælpeteser, der kan forklare, at der lige netop under de og de kulturelle og historiske betingelser er forhold, der udgør den undtagelse, der bekræfter reglen. Popper siger, at det på den måde jo stort set er muligt at fremlægge en hvilken som helst påstand om, hvilke "grundlove" samfundet udvikler sig efter. Risikoen ved at tro på den slags ufalsificerbare "grundlove", der fx forudsiger, at samfundet ender i et kommunistisk utopia, hvor enhver vil yde efter evne og nyde efter behov, er, at man lukker øjnene for berettiget kritik.

Popper skelner mellem almengyldige love og så tendenser. Det er ikke muligt at opstille almengyldige love om samfundsudviklingen, men man kan godt tale om tendenser for udviklingen. Han siger, at ... *tendenser er ikke love. Et udsagn som påstår eksistensen*

---

¹³Karl R. Popper: Kritisk rationalisme s. 46

¹⁴Karl R. Popper: Historicismens elendighed s. 19

af en tendens er et eksistensudsagn, ikke et universelt udsagn ... Det er vigtigt at påpege, at love og tendenser er vidt forskellige ting. Der er næppe nogen tvivl om, at tilbøjeligheden til at forveksle tendenser og love, sammen med intuitive iagttagelser af tendenser, har inspireret til evolutionismens og historicismens centrale doktriner ... om samfundets irreversible udviklingslove¹⁵.

Forskellen på en lov og en tendens kan illustreres med en metafor om forudsigelser af vejret. Man kan godt tale om tendenser for vejret. Vi kan således godt have en formodning om, inden for hvilke rammer vejret vil være d. 5. maj næste år. Og vi kan også med en vis sikkerhed udtale os om vejret de nærmeste dage, men så ufatteligt mange forhold (sommerfugleeffekter) spiller ind på, hvordan vejret bliver, at vi aldrig vil kunne forudsige vejret langt ud i fremtiden, højst give en del af forklaringen på, hvorfor det opførte sig som det gjorde i fortiden.

Selv om Popper afviser at tale om historien som en fremadskridende udvikling, så afviser han ikke, at man kan have indflydelse på historiens gang - og at nogle samfundssystemer er bedre end andre. Poppers indstilling er pragmatisk. Han foretrækker et demokratisk samfund, fordi

- det er en styreform, der giver mulighed for at lære af sine fejltagelser
- kritik er mulig og en fordel (*det er videnskabens og dens institutioners offentlige karakter, som påtvinger den enkelte videnskabsmand en åndelig disciplin, og som sikrer videnskaben dens objektivitet og dens tradition for kritisk diskussion af nye ideer¹⁶*)
- der er rum for overvejelser
- idealborgeren er rastløs, kritisk, tolerant og pragmatisk¹⁷.

Desuden foretrækker han, at fremskridt sker med små skridt, fordi store reformer har en tendens til alvorlige utilsigtede bivirkninger, som de små skridt giver mulighed for at tage højde for (piecemeal social engineering).

Endvidere må samfundet opbygge institutioner, der kan holde de styrendes magtudfoldelse i tømme, idet magt som bekendt korrupperer og absolut magt korrupperer absolut (jf. Lord Actons maksime). Det fås ifølge Popper ved en styreform, *hvor de styrede kan vælge og afsætte magthaverne uden voldsanvendelse og med institutioner, som søger at sikre dette bedst muligt i form af rettigheder, såsom ytrings- og demonstrationsfrihed, et vist alment uddannelsesniveau mv. Der kan ikke gives nogen garanti for, at denne styreform bevares. Men man kan kæmpe for at bevare og forbedre den¹⁸.*

---

¹⁵Karl R. Popper: *Historicismens elendighed* s. 157

¹⁶Karl R. Popper: *Historicismens elendighed* s. 196

¹⁷De fire punkter er fra et oplæg ved Mads B. Sørensen d. 24-9-1999

¹⁸Karl R. Popper: *The Open Society and Its Enemies* s. 120f

Konklusion

Som det fremgår, så ville Fukuyama og Popper næppe kunne enes om en historiens afslutning. Det er da også betegnende, at Fukuyama i sin henvisning til en lang perlerække af filosoffer ikke en eneste gang nævner Popper.

Når jeg alligevel har valgt at inddrage Popper, skyldes det, at jeg på mange måder er mere enig med ham end med Fukuyama.

Det er også efter min opfattelse problematisk at tale om en afslutning på historien. Helt som Popper at afvise noget mønster i historiens udvikling vil jeg ikke. Fukuyamas begrundelse, med at de videnskabelige landvindinger umuliggør en tilbagevenden til tidligere styreform, synes plausible.

Derimod finder jeg som tidligere nævnt hans begrundelser for, at det netop er det liberale demokrati, der er historiens slutpunkt, stærkt betænkelige. Han falder så at sige netop i den grøft Popper advarer imod, hvor det er nødvendigt med en lang række af forbehold og "undskyldninger" for, hvorfor der kommer styremæssigt tilbagefald i nogle stater, og hvorfor andre trods de tilsyneladende rette betingelser alligevel ikke har styreformen. Han rammes så at sige af, at empirien ikke er tilstrækkelig entydig.

Fukuyamas forklaringer på, at det liberale demokrati er godt til at imødekomme dets indbygges behov (begær, fornuft og anerkendelse), er derimod overbevisende. Jeg synes, han glimrende får anskueliggjort, hvilke muligheder og for den sags skyld også farer der ligger i styreformen. Her ligger han jo for så vidt også på linie med Popper, der fremhæver det åbne samfund som det bedste. Og begge fremhæver demokratiets styrke ved gennem institutioner at kunne holde lederne i ave. For at citere Popper, så kan vi ikke undgå indimellem at få dårlige ledere, men vi kan gennem kontrolinstitutioner, magtdeling mm. sikre, at en leder ikke gør mere skade end nødvendigt, og vi kan frem for alt igen slippe af med ham.

Om vi så på lang sigt kan bevare demokratiet, er jo et godt spørgsmål. Fukuyama fremhæver, at kun hvis det lykkes at skabe et rimeligt forhold mellem tilfredsstillelsen af isothymia og megalothymia, vil demokratiet undgå tilbagefald til diktatur. Popper siger pessimistisk, at vi kan kæmpe for at bevare demokratiet, men at der ikke kan gives nogen garanti for, at det lykkes os.

Jeg synes, man bør tilføje noget mere. Udviklingen afhænger af, hvad der rent faktisk sker af historiske begivenheder. Den måde, vi opfatter samfundet på og reagerer på, er om noget kontekstbestemt. Til eksempel har 2. Verdenskrig været med til at igangsætte stærke kræfter for et samlet Europa. Opfindelsen af a-våben har medført et anderledes forhold til krig. Osv.

Det jeg vil sige med disse banale eksempler er, at vi ikke ved, hvordan mennesker vil reagere, der måske om mange år hypotetisk set har levet hele deres liv med velstand, uden krig og i øvrigt uden ydre fjender. Er det samfund så "kedeligt", at Nietzsche vil få ret i sin spådom om, at et sådant menneske til sidst må gøre oprør for at genvinde stolthed og ære ved at bevise sig bedre end andre.

Da jeg for mange år siden var ude i praktik som lærer for første gang, fortalte min praktislærer, at det på intet tidspunkt havde været så godt at være lærer, som da man i slutningen af 60'erne begyndte at give eleverne frihed. De tog vel imod friheden, og

dens bagside viste sig ikke, fordi de medbragte den "gode gammeldags" opdragelse - og erindringen om kadaverdisciplinen - og derfor gladelige tog imod - og i øvrigt kun krævede den frihed, de fik tildelt. Senere måtte lærerne i mange tilfælde kæmpe for at begrænse elevernes ønske om "urimelig meget" frihed, og det var straks langt mere problematisk.

Og hvad vil jeg så med dette lille intermezzo fra min fortid?

Jo, jeg vil antyde kontekstens betydning. Måske vil fremtidens liberale demokrater på tilsvarende vis "glemme" nogle af de antidemokratiske erfaringer, og dermed bringe demokratiet til fald - på trods af at det liberale demokrati måske rent faktisk **er** den bedste styreform. Fukuyama siger selv, at en nødvendig forudsætning for demokratiet er, at menneskene indgår i fællesskaber, men at det liberale demokrati "i sig selv" snarere fremmer en atomisering end en udbygning af fællesskab - og at det måske er en atavisme, at vi alligevel stadig værdsætter fællesskaber. Og hvem ved, hvilke andre forudsætninger for det liberale demokrati, der kan glemmes i en fjern fremtid.

Måske trues demokratiet allermest af, at vi glemmer vore erfaringer fra historien. Det er desværre en disciplin, historien har vist, mennesket er endog særdeles god til!

Litteraturliste

Primære kilder:

Francis Fukuyama: Historiens afslutning og det sidste menneske, Gyldendal 1993, opr. amr. 1992

Karl R. Popper: Historicismens elendighed, Gyldendal 1996, opr. eng. 1957

Karl R. Popper: Kritisk rationalisme, Nyt nordisk forlag Arnold Busck 1973, opr. engelsk

Karl R. Popper: The Open Society and Its Enemies, London 1945

Oplæg ved Mads B. Sørensen på filosofikurset d. 24-9-1999

Andre kilder

Hans Fink, Carsten Bengt-Pedersen: Menneske, Samfund, Natur, Gyldendal 1993

Poul Lübcke: Vor tids filosofi, Politikens Forlag 1982

Gunnar Skirbekk og Nils Gilje: Filosofiens historie 2, Gyldendal 1995, opr. norsk

Information d. 29-9-1999: Bent Albrechtsen: Historiens afslutning

Weekend Avisen d. 31-5-1991: Václav Havel: I privilegiernes verden